

Perspectief, verbeelding en pragmatisme
Schrijfsters in het publieke debat

© Odile Heynders, 2018

ISBN 978-90-78531-19-7

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system of any nature, or transmitted in any form by means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher, application for which should be addressed to the publisher.

www.primaverapers.nl

Design TopicA (Antoinette Hanekuyk), Leiden

Printing Wilco Printing & Binding

Cover illustration Maud Schoonen; *photo author* Inge Beekmans

ODILE HEYNDERS

*Perspectief, verbeelding
en pragmatisme*

Schrijfsters in het publieke debat

ZEVENENTWINTIGSTE BERT VAN SELM-LEZING

PRIMAVERA PERS, LEIDEN 2018

Twee vrouwelijke publieke intellectuelen

Op vrijdag 10 november 2017 is Jessica Durlacher [afb. 1] te gast in het televisieprogramma *De Wereld Draait Door*. Zij treedt in discussie met Casper Sikkema (Vice.com-directeur in Nederland) over de beschuldigingen aan het adres van de Amerikaanse *comedian* Louis C.K. met betrekking tot seksueel overschrijdend gedrag. C.K. zou gemasturbeerd hebben ten overstaan van door hem op zijn hotelkamer genodigde gasten. Het *DWDD*-tafelgesprek past in de #metoo-discussie die enorme opschudding teweegbracht in de westerse media en waarover Durlacher twee weken eerder al had gedebatteerd in hetzelfde programma. Bovendien schreef zij een opiniërend artikel in *de Volkskrant*.¹ In de uitzending van 10 november, in een gesprek van ruim twaalf minuten, verzet Durlacher zich tegen het ‘publiek maken’ van overschrijdend gedrag, waardoor de *comedian* geen mogelijkheid kreeg zich te verdedigen en het niet meer duidelijk was wie precies in de rol van slachtoffer werd gepositioneerd. Er zijn gradaties in de beschuldigingen van seksueel geweld, aldus Durlacher, maar door de publieke uitvergroting zijn die niet meer zichtbaar. In de publieke kakofonie gaan de nuances verloren.

Durlacher, die hiermee haar kritische mening in het #metoo-debat gaf, is met regelmaat te gast in het televisieprogramma van Matthijs van Nieuwkerk en spreekt dan over heel verschillende onderwerpen: van het boekenbal (2015), een documentaire over een Joodse moeder en

1. Jessica Durlacher bij het Feest der Letteren in de Bijenkorf in Amsterdam.
© Bob Thomas 2014.
Flickr Creative Commons.

1 Durlacher 2017.

dochter (*Little Angels*, 2015), Philip Roth als kandidaat voor de Nobelprijs voor Literatuur (2012), Joost Zwagerman (2016), Amerikaanse *first ladies* (2012), tot bijvoorbeeld de positie van Ayaan Hirsi Ali als vrouwelijk boegbeeld (2017). Durlacher, dochter van een Joodse vader die Auschwitz overleefde en schrijver van een aantal hoog gewaardeerde romans over een Joodse (tweede generatie) thematiek, heeft wat we noemen *culturele autoriteit* en dat maakt haar tot een interessante gast in een populair televisieprogramma. Haar uiterlijk en de manier waarop zij bedachtzaam formuleert – haar *performance* – zijn daarbij ook van invloed.

Als een schrijver wordt uitgenodigd in een *talkshow*, betekent dat niet dat aandacht besteed wordt aan literatuur. Vaak wordt de schrijver gevraagd om een standpunt met betrekking tot een specifiek actueel onderwerp in een bepaalde context. Durlacher wordt, omdat zij veel tijd heeft doorgebracht in Californië, kennelijk gezien als iemand met een gefundeerde opinie over de Verenigde Staten, en dus over #metoo of over presidentsvrouwen of een Amerikaanse *comedian*.

2. Aslı Erdoğan
(8 december 2017).
Flickr Creative Commons.

De Turkse auteur Aslı Erdoğan [afb. 2] ontvangt in 2017 de Prinses Margriet Prijs voor Cultuur van de European Culture Foundation. Zij wordt geëerd als schrijfster van romans, nouvelles, verhalen en columns waarin zij zich uitspreekt tegen geweld en uitsluiting. Door haar werk te honoreren, zo vermeldt het juryrapport, geeft men ook aandacht aan andere vervolgte schrijvers, journalisten en intellectuelen in Turkije. Aslı Erdoğan is een icoon geworden, een representant van moedig verzet, nadat zij in augustus 2016 werd opgepakt in haar huis in Istanbul en vervolgens meer dan honderddertig dagen gevangen gehouden op beschuldiging van lidmaatschap van een terroristische organisatie en ondermijning van de nationale eenheid. Dit zou

blijken uit haar medewerking aan de Koerdische krant *Özgür Gündem*. De reactie op de niet onderbouwde aanklacht was dat Erdoğan tijdens de gevangenschap veel steunbetuigingen en aandacht kreeg vanuit Europa. Ook ontving zij een aantal prominente prijzen.² Als de Turkse regering haar met de gevangenschap het zwijgen had willen opleggen, dan is dat niet gelukt. Met weloverwogen woorden geeft Erdoğan in menig interview aan dat zij geen terrorist is die de staat wil vernietigen. Zij voelt zich ‘maar een schrijver. De hele zaak is meer dan kafkaësk.’³

Erdoğan, opgeleid als fysicus, besloot na de publicatie van haar roman *The City in Crimson Cloak* (1998) het schrijven van fictie in te ruilen voor columns, waardoor haar schrijverschap, zoals zij zelf opmerkt, ineens veel zichtbaarder werd:

Columns zijn niet zo persoonlijk als romans. Je beseft dat je niet de enige bent die pijn lijdt. Bovendien had ik geld nodig. Door mijn columns ben ik een veel bekendere schrijver geworden. Dat is de ironie van het leven. Mensen werden geraakt door mijn moed, en doordat ik schreef over onderwerpen als marteling, gevangenschap en de Koerdische zaak.⁴

In haar columns analyseert Erdoğan geweld, verdriet en rechtvaardigheid. Ze wil ‘moordenaars onder ogen zien, slachtoffers een stem geven’.⁵

Schrijven en het vervullen van de rol van criticaster in de media maakt Aslı Erdoğan tot een publieke intellectueel. Ook in haar geval gaat het om culturele autoriteit die zij heeft verworven als auteur, en overtuigingskracht omdat zij bepaalde (politieke) ervaringen onder woorden brengt. Daarom neemt het publiek haar serieus en accepteert het haar meningen en inzichten. Dat publiek is niet alleen Turks, maar vooral ook Europees, zoals blijkt uit televisie-interviews met bijvoorbeeld BBC News en France 24. Op deze mediaplatforms treedt Erdoğan in de *spotlights* om haar

2 Zoals bijvoorbeeld de Bruno Kreisky Preis for Human Rights (2017), de Stuttgart Peace Prize (2017), de Simone de Beauvoir Prijs/Paris (2018).

3 Erdoğan in een interview met *NRC Handelsblad*. Zie: Beemsterboer 2017.

4 Geciteerd in Beemsterboer 2017.

5 Erdoğan 2016, p. 136.

zaak en de stand van de democratie in Turkije uit te leggen. En juist daarom zal haar naamgenoot, de Turkse president Recep Tayyip Erdoğan, haar als een bedreiging ervaren.

Deze twee voorbeelden laten zien hoe schrijfsters in de publieke ruimte heel verschillende rollen op zich nemen: van standpuntbepaler, ervaringsdeskundige of expert tot mediator en commentator. Het auteurschap stelt in staat tot het benoemen en kritisch doorzien van menselijke verhoudingen en sociale omstandigheden. Daarbij maakt het natuurlijk veel uit in welke politieke context een auteur spreekt. Het schrijverschap in Turkije is per definitie meer politiek beladen dan dat in Nederland, zoals Elif Shafak, schrijfster van populaire fictie, al in 2007 opmerkte.⁶

6 'Are you going to withdraw into a safe space of your imagination and produce your work from there, or are you going to train yourself to become a public intellectual? The general setting pushes you in the latter direction. A writer who wants to live the life of a hermit and solely write novels cannot cope with this challenge.' Shafak geciteerd in Skafidas 2007, p. 30.

Schrijvers zijn publieke figuren, soms zelfs *celebrities*, en juist vanuit die zichtbare profilering kunnen zij zich positioneren in het publieke debat. De schrijver als publieke intellectueel is een relatief recent fenomeen dat samenhangt met de mediatisering en digitalisering van de publieke ruimte. Televisie, radio en internet (*social media*, *blogs*) zorgen ervoor dat opinies sneller circuleren en tot reactie leiden. Publieke intellectuelen participeren in dit meningencircus, maar wijzen er ook op dat distantie nodig is om politieke en sociale kwesties dieper te doorgronden en duiden. Het helpt om een bepaald *frame* te bieden en andere, tegendraadse of onverwachte argumenten aan te dragen. Vrijheid van positie en onafhankelijkheid van geest zijn daarbij cruciaal.

In dit betoog zal ik de positie van vrouwelijke schrijvers als publieke intellectuelen in het Nederlandse debat onder de loep nemen en daarbij inzoomen op drie *case studies* waarin verschillende rollen worden ingenomen. Het schrijverschap beschouw ik als een breed fenomeen, het gaat niet alleen om het schrijven van fictie of romans, maar ook om

het filosofische essay, een politieke column, poëzie of een open brief, waarin verbeelding wordt ingezet bij het formuleren van perspectieven op specifieke sociale en politieke kwesties. Ook academici kunnen publieke intellectuelen zijn, als zij hun betoog ontdoen van wetenschappelijk jargon en bewust proberen een breder publiek te bereiken dan alleen hun *peers*.⁷

7 Baert en Shipman 2013.

Publieke intellectueel: hoe een concept transformeert

Historicus Stefan Collini laat in *Absent Minds* (2006) zien dat de term intellectueel een lange geschiedenis heeft en vooral in gebruik is sinds het einde van de negentiende eeuw. In Frankrijk verenigde een groep intellectuelen zich om een oproep te ondersteunen ter verdediging van de Joodse officier Alfred Dreyfus. De man was veroordeeld tot levenslang vanwege verondersteld maar niet bewezen verraad. Romancier Émile Zola sprak in een open brief zijn ongenoegen daarover uit [afb. 3].⁸ De volgende dag publiceerde de krant *l'Aurore* een korte tekst ter ondersteuning van Zola's aanklacht, getekend door zo'n twaalfhonderd schrijvers, academici, journalisten en leraren. Hoewel de positie van intellectueel al langer bestond – vooral als 'Homme des Lettres' – en er al vaker schrijvers waren geweest die zich engageerden met politieke en sociale kwesties, was de combinatie van publieke interventie en duidelijke media-aandacht vanaf dit moment cruciaal.⁹

Door de hele twintigste eeuw heen zien we schrijvers die zich een kritisch standpunt veroorloven, zichtbaar optreden in de media (radio en televisie), en daarmee een algemene kwestie aan de orde stellen. Denk aan Jean-Paul Sartre in Frankrijk, Heinrich Böll of Hans Magnus Enzensberger in Duitsland, of George Orwell in het Verenigd Koninkrijk.¹⁰ In Nederland is Harry Mulisch met zijn reportage van het

8 De brief verscheen op 13 januari 1898 met de aanhef: 'J'Accuse...!'. Aangeklaagd werden de militaire autoriteiten die bewijsmateriaal hadden achtergehouden en de rechtsgang blokkeerden.

9 Melzer, Weinberger & Zinman 2003; Lacroix & Nicolaïdis 2010.

10 Collini benadrukt dat men in het Verenigd Koninkrijk niet graag de term 'intellectueel' gebruikt. Dat neemt niet weg dat veel schrijvers in de twintigste eeuw zich wel als zodanig gedroegen.

Directeur
ERNEST VAUGHAN
 LES ANNONCES SONT REÇUES :
 \$62 — Rue Montmartre —
 aux bureaux du JOURNAL
 Les manuscrits non publiés ne sont pas retournés
 ADRESSE LITTÉRAIRE DE MANUSCRITS :
 M. A. BOUIT, Administrateur
 Téléphone : 102-88

J'Accuse...!

LETTRE AU PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE

Par ÉMILE ZOLA

LETTRE
A M. FÉLIX FAURE
Président de la République

[illegible][illegible]

Le boudoir était depuis quel-
temps déjà entre les mains du colon
Bachelier, directeur du bureau
météorologique, mais depuis de pa-
rtyes glorieuses, des « belles » avaient

des orgues. Disparaissent alors le ciel et le cloaque supposé en haut de la cathédrale, lorsque à poster le regard sur la queue du poisson, on se trouve devant une œuvre d'art d'importance capitale. Double effet de surprise, car l'œuvre d'art, qui est en fait une sculpture en plâtre, est une œuvre d'art qui n'avait jamais été vue par personne. On découvre alors, dans un coin de la cathédrale, un tableau de la Vierge et de l'Enfant Jésus, œuvre d'un peintre anonyme, datant du XVIIIe siècle. On découvre, dans un coin de la cathédrale, un tableau de la Vierge et de l'Enfant Jésus, œuvre d'un peintre anonyme, datant du XVIIIe siècle. On découvre, dans un coin de la cathédrale, un tableau de la Vierge et de l'Enfant Jésus, œuvre d'un peintre anonyme, datant du XVIIIe siècle.

[illegible]

3. J'Ac

[illegible][illegible]

cuse...! Voor
met de aankl
L'Aurore, V

[illegible][illegible]

pagina van de
acht van Zol
Wikimedia.

[illegible][illegible]

de krant
a.

[illegible][illegible]

Et c'est un crime successif que de
tre appuyé sur la peine immortelle,
de s'être laissé défendre par tout
frapilla de Paris, de sorte que
la triponille qui m'empêche insoucien

[illegible]

101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200

21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 54

3. J'Accuse...! Voorpagina van de krant met de aanklacht van Zola.
L'Aurore, Wikimedia.

PERSPECTIEF, VERBEELDING EN PRAGMATISME

Eichmann-proces in Jeruzalem, *De zaak 40/61*, een goed voorbeeld.¹¹

De term ‘*publieke* intellectueel’ is van recenter datum, en legt nog meer nadruk op de publieke zichtbaarheid en *performance* – het doordachte optreden – van de intellectueel.¹² Het gaat erom verder te reiken dan een publiek van lezers. De publieke intellectueel past zijn communicatie aan¹³ en engageert zich met onderwerpen die een samenleving bezighouden, of met zaken die uit de hand dreigen te lopen.¹⁴ Sensitiviteit, visie en moed zijn van belang, en de publieke intellectueel hanteert bewust verschillende retorische strategieën om een boodschap over te brengen.¹⁵

In de eenentwintigste eeuw signaleert een aantal theoretici een gebrek aan een daadwerkelijk levendig publiek debat.¹⁶ Zij menen dat er minder betrokkenheid bij de publieke zaak is, en dat intellectuelen minder vaak bereid zijn zich publiekelijk uit te spreken over ingewikkelde kwesties. Als reden hiervoor wordt de digitalisering opgevoerd; trollen en scheldkanonnades liggen al snel op de loer als men in de gedigitaliseerde publieke ruimte een boodschap uitsprekt die niet goed valt bij een groot publiek. De Amerikaanse rechtswetenschapper Cass R. Sunstein beargumenteert in zijn *#republic, Divided Democracy in the Age of Social Media* (2017), dat de publieke sfeer vooral wordt verstoord door het ‘*Daily Me*’-fenomeen. Dit houdt in dat men steeds meer zijn eigen nieuws en informatietoevoer accommodeert en beheert. Het gevolg is dat we alleen nog maar informatie krijgen die we zelf hebben gekozen of ingesteld. Sunstein wijst op een cultuur waarin we slechts luisteren naar onze eigen standpunten.¹⁷ Het probleem dat hier speelt is dat van ‘personalization via algorithm’:¹⁸ de algoritmes waarmee Google en Facebook werken verstoren een divers aanbod van informatie: mensen lezen alleen nog wat ze eerder al aanklikten.

11 De reportage gaat over Eichmann, maar daarmee ook over de eigen tijd (de vroege jaren zestig): ‘Eichmann is definitief geschiedenis geworden. Waar praat ik over? Mensen bedreigen mensen met een vernietiging, waarnaast de jodenmoord een bagatel zal worden’ (Mulisch 1963, p. 178).

12 Posner laat zien dat *public intellectual* aanvankelijk vooral een begrip was dat gebruikt werd in de Verenigde Staten.

13 Posner 2004; Baert & Shipman 2013.

14 Habermas 2009.

15 Heynders 2016, hoofdstuk 1.

16 Posner 2004; Furedi 2006; Berman 2010.

17 Sunstein 2017, p. 26.

18 Sunstein 2017, p. 29.